

V. Otázka viny: různé podoby viny

Vina jako mezní situace

Jak již bylo řečeno, podle Jaspers existují nejenom mezní situace, do nichž upadáme i bez našeho přičinění a jimž jsme vystaveni zcela pasivně, ale také mezní situace, které navozujeme svým spolupůsobením. I když posledně zmíněné situace navozujeme svým spolupůsobením, mezní situace jsou to proto, že nemůžeme být, aniž je spolupůsobíme. Mezními situacemi prvního typu jsou smrt a utrpení, zatímco k mezním situacím druhého typu patří boj a vina. Vina je tedy mezní situací, nakolik existuje vina, do níž upadáme nevyhnutelně.

Podoby viny

V kapitole věnované mezním situacím ve 2. svazku své *Filosofie* Jaspers ukazuje, že o nevyhnutelnosti viny lze mluvit v trojím smyslu:

(1) Nevyhnutelnost provinění vůči druhým na nejelementárnější rovině souvisí se samotným faktem našeho pobývání: Tím, že se činně ujímáme života, zabíráme místo druhým; tím, že si vytváříme předpoklady či podmínky k vlastnímu životu, nutně vedeme boj s druhými a působíme jim příkoří. Na této rovině jsou přitom pro nás samé následky našeho vlastního konání často nedozírné, naše jednání má pro druhé nezřídka důsledky, které je negativně postihují, ačkoli jsme je sami nezamýšleli, a třeba ani nemohli předjímat. Jde o důsledky, které jsou mnohdy jen jakýmsi vedlejším produktem našeho úsilí o zajištění podmínek vlastního pobývání. Z řečeného je zřejmé, že tato podoba viny úzce souvisí s bojem, který je veden na rovině pobývání:

T 1a: „Každé jednání má následky ve světě, o nichž jednající nevěděl ... Tím, že svým pobýváním *připouštím*, aby se *mé životní podmínky* utvářely v boji s druhými a za působení příkoří druhým, nesu vinu za to, že žiji díky vykořisťování.“¹

(2) O nevyhnutelnosti viny v souvislosti s pobýváním lze ovšem mluvit ještě v jiném smyslu: Sama skutečnost, že pobývání je nezbytnou podmínkou vyjevování a uskutečňování existence, s sebou podle Jaspers nutně nese jakési zaplétání, v němž vzniká nečistota duše, resp. našeho vlastního Já. Pokud pro nás jakožto tělesně-vitální, konečnou a časovou bytost pobývání představuje nedílnou stránku našeho života, potud jsou popudy a motivy našeho jednání mnohočetné a možnosti mnohoznačné do té míry, že skutečná jasnost rozhodnutí, v níž jakožto existence dospíváme k vnitřní čistotě, je možná spíše jen ve výjimečných okamžicích. Navzdory našemu úsilí o čistotu a nevinu, které vyvíjíme na rovině existence, sám fakt, že naše bytí je ponořeno do pobývání, s sebou nevyhnutelně nese nečistotu: jakožto pobývání se stále zaplétáme. Nakolik je pobývání nezbytným médiem vyjevování a uskutečňování existence, musíme jako možná existence, která usiluje o čistotu a o nevinu, na sebe stále znovu brát tuto vinu, do níž neustále upadáme jakožto pobývání. Existenci přitom nezbyvá než přijmout podmínky svého uskutečňování, jak jsou dány v pobýváním, a potud se musí odvážit uskutečňovat i při této nečistotě a zapletenosti v pobýváním, aby se skrze své svědomí stále znovu shledávala provinilou a v rozpoznání této provinilosti a v lítosti se stále ujímala nekonečného úkolu uskutečňování své čistoty.

T 1b: „Motivy mého jednání a cítění jsou ... tak mnohoznačné, že jasnost v rozhodnutí je možná pouze ve vzácných okamžicích nebo pouze zdánlivě, prostřednictvím slepé racionální

¹ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 88.

abstrakce. Žiji jakoby v látce *pobývání*, které se v rozmachu života stále *zapléta*, abych si jakožto existence vydobyl *čistotu duše* ... Avšak nečistota bytí ponořeného do pobývání se navzdory jejímu překonání v pobývání ihned vytváří znovu. Nejenže musím odhazovat strusku, ale dokud žiji, musím též hledět na to, jak se tvoří nová. Vůbec nevím, co je má čistá duše, o níž jakožto možná existence pečuji, ale jsem odkázán na své konkrétní svědomí, které mne vede a v nějakém smyslu mne v mých nejnějnějších pocitech také shledává vinným. Čistota duše je pravda existence, která se v pobývání musí odvážit uskutečňovat nečistotu, aby se jakožto provinilá stále ujímala nekonečného úkolu uskutečňování čistoty v napětí časového pobývání.“²

(3) O nevyhnutelnosti viny lze konečně mluvit také v souvislosti s existencí samou, a sice s ohledem na volbu možností, která vždy implikuje vyloučení možností jiných. Existence se uskutečňuje skrze volbu, která je vždy volbou jednoho na úkor jiného. Zvolit si jedno však znamená zamítnout druhé. Pokud bychom chtěli uchovat mnohost možností v jejich rozmanitosti, nezvolili bychom nakonec nic. Pokud však volíme jednu možnost, často tím zrazujeme jiné možnosti, které k nám přistoupily jako výzva a které se v okamžiku naší volby rovněž mohly stát skutečností. Tím ovšem nezřídka opomíjíme, vylučujeme či zrazujeme i jiné lidi, kteří se na nás obracejí a něco od nás očekávají. Uskutečňování existence však právě vyžaduje tuto odhodlanost k vylučující volbě určitých možností, neboť bez ní se vůbec nelze stávat sebou samým. Ve skutečnosti existování tak nutně upadáme do viny, která je nám samým nepochopitelná a která zůstává v naší duši jako jakési temné a mlčenlivé pozadí. Tato vina problematizuje či přímo rozbíjí veškeré snahy o sebeospravedlnění existence:

T 1c: „Jestliže jsem v pobývání možnou existencí, stávám se skutečným skrze jedno. Ale ujmout se jednoho znamená *zamítnout jiné možné*, byť třeba mlčky a ve smyslu racionální morálky nevinně. To jiné jsou však lidé jakožto existence, jež mohou existovat spolu se mnou ... Musím volit mezi mnohým v jeho rozmanitosti a zastupitelnosti, ale s tím důsledkem, že všechno je pak nic, a jedním, ale s tím důsledkem, že zradím to jiné, co ke mně přistoupilo jako vyzývající možnost a co se ... mohlo stát skutečností. Skrze nejhlubší odhodlanost ve skutečnosti existování upadám do objektivně neuchopitelné viny, která jakožto mně samému nepochopitelná hrozí mé duši v mlčenlivém pozadí. Tato vina nejradikálnějším způsobem rozbíjí každé sebeospravedlnění existence, která se skutečně stává sebou.“³

V závěru tohoto úryvku Jaspers shrnuje tři výše zmíněné základní podoby viny, kterou na sebe nutně uvalujeme:

T 1d: „Tím, že se činně ujímám života, zabírám tedy místo druhým, v zapletení dávám vznikat nečistotě duše, svým vylučujícím uskutečněním v zamítání zraňuji možnou existenci.“⁴

Zastírání viny jako mezní situace

Jaspers opět ukazuje, jaké obranné strategie si člověk vytváří, aby si mezní situaci viny zastíral nebo se jí vyhnul. Jestliže se hrozíme výše naznačených následků svého konání, můžeme si snad myslet, že se vyhneme vině tím, že nebudeme vstupovat do světa a nebudeme v něm „vůbec nic konat.“⁵ Pak bychom snad nikomu druhému místo nezabírali a o nic bychom ho nepřipravili, nezaplétali bychom se a zůstali bychom čistí, a konečně tím, že bychom skutečně nevolili jednu možnost a setrvali jen v jakési všeobecné možnosti, bychom žádnou možnost

² K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 88–89.

³ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 89–90.

⁴ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 90.

⁵ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 90.

nevyklučovali a nezamítali. Jenomže nejednání je samo jednáním, znamená selhání svého druhu v podobě opomenutí a má své následky.⁶ Nezasahovat svým jednáním do světa „znamená selhávat před požadavkem skutečnosti“, která na nás doléhá, abychom se k ní nějak postavili a odvážili se jednat, i když často přesně nevíme, co z toho vzejde.⁷ Ve své situaci nesu zodpovědnost i „za to, co se děje, protože do ní nezasahuji. Mohu-li něco činit a nečiním to, jsem vinen za následky svého nekonání.“⁸ Takže si vlastně nevybereme: „Ať už tedy jedním či nejedním, obojí má následky, v každém případě nevyhnutelně upadám do viny.“⁹ Každopádně jsme *zodpovědní* za své činy (i nečinění). Zodpovědnost však právě „znamená připravenost vzít na sebe vinu“.¹⁰ Díky tomu stojíme „pod nezrušitelným tlakem“.¹¹

Tomuto nezrušitelnému tlaku či napětí, jemuž jsme vystaveni, se podle Jasperse opět můžeme pokusit vyhnout tím, že si nepřipouštíme vinu jako mezní situaci. Můžeme si zkrátka říct, že za své pobývání nejsme zodpovědní, a že pokud pobývání tak jako tak s sebou nese vinu, pokud „činí vinu nevyhnutelnou“, pak to není naše vina.¹² Můžeme z toho pro sebe vyvodit závěr, že v takovém případě je lhostejné, zda na nás „padá vina,“ protože v principu jsme přece stejně vinni i bez svého vlastního zavinění.¹³

Ještě radikálnější způsob zakrývání viny jako mezní situace spočívá v tom, že si vůbec nevyhnutelnost svého upadání do viny neuvědomujeme. Přehlízíme skutečnost, že zabíráme místo druhým, že jim působíme příkoří tím, že si zjednáваме předpoklady či podmínky k vlastnímu životu a rozšiřování jeho možností; ignorujeme nezamýšlené důsledky svého jednání, které negativně postihují druhé vinou našeho úsilí o zajištění podmínek vlastního pobývání. Naši koexistenci s druhými na rovině pobývání si interpretujeme jako pouhé vzájemné využívání a poskytování protislužeb, a pokud si připouštíme, že toto naše jednání implikuje vykořisťování druhých, chlácholíme se tím, že je mu dostatečně zamezeno prostřednictvím společenských institucí, jako je právní řád.¹⁴

Nebo si zastíráme nevyhnutelnost viny, když jako existence odkázaná na podmínky pobývání usilujeme o čistotu a mravní integritu, a přitom přehlízíme skutečnost našeho nutného zaplétání a selhávání. V takovém případě nechceme vidět pravý stav našeho bytí a místo toho zdůrazňujeme jen čisté a ušlechtilé motivy, které explicitně vyslovujeme a připouštíme, nebo sami před sebou a před druhými předstíráme, že jsou hlavní hybnou silou našeho rozhodování a jednání.¹⁵ V takovém případě propadáme falešnému sebeuspokojení ze své údajné morální čistoty a máme také tendenci k abstraktnímu a neautentickému moralizování.

Jaspersův důraz na nevyhnutelnost viny samozřejmě nemá sloužit k exkulpaci, k omlouvání vlastních morálních provinění jednotlivců nebo k jejich falešnému sebeospravedlnování. Spíše naopak má přivést člověka k rozpoznání a přijetí jeho pravé situace. Člověk jakožto existence podle Jasperse v zásadě usiluje a má usilovat o to, aby se vyvaroval provinění. Na druhé straně však přitom zároveň poznává, že je vždy již zapleten do viny a že není v jeho silách se provinění zcela vyhnout. Představa o vlastní čistotě či snaha uchovat si čistotu za každou cenu se odhaluje jako nepravdivé zastírání, iluze, sebeklam či zrada na existenci, která se zaplétá do viny zkrátka již proto, že se uskutečňuje v médiu pobývání a skrze vylučující uskutečňování možností.

⁶ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 90.

⁷ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 90.

⁸ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 90–91.

⁹ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 91.

¹⁰ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 91.

¹¹ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 91.

¹² K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 91.

¹³ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 91.

¹⁴ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 91–92.

¹⁵ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 92.

Právě v tomto rozpoznání vlastní provinilosti a zároveň nevyhnutelnosti viny se nám vina ukazuje ve svém pravém významu a stává se mezní situací. V úsilí o uskutečnění svého „bytí sebou“ přebírám své stávající Já jakožto provinilé, a tím se zbavuji falešných opor, které mi skýtají mé iluze o vlastní čistotě. Abych se mohl stát sám sebou, musím právě rozbít veškeré falešné sebe-ospravedlňování. V přijetí své viny sice zakouším jakési obtížně snesitelné napětí, avšak právě v tomto napětí je možný vzestup mého Já na rovině existence. Nejde už nadále o to být nevinný, ale vyvarovat se té viny, jíž se lze skutečně vyvarovat, a vzít na sebe onu nevyhnutelnou vinu, jíž se jinak štítíme, abychom se tak jen bezmyšlenkovitě zaplétali ještě do bídnejší viny. Vina, jíž se nemůže vyhnout, protože jsme lidé, a nikoli andělé, je tak zároveň privilegovanou cestou a příležitostí k tomu, abychom se stávali existencí skrze vztah k transcenci.¹⁶

T 2: „Jestliže se v mezní situaci ... nepravdivá zastírání stanou pro existenci nemožnými, je ztracena opora v nejhlubším základu; já jsem já sám, ale jako vinný. Nyní mohu jen žít v napětí, v němž hledám vzestup. Nejde už o to být nevinný, nýbrž o to vyvarovat se viny, jíž se lze skutečně vyvarovat, abychom došli k vlastní, hluboké, nevyhnutelné vině – ale i zde aniž bychom našli klid. Zodpovědnost se stupňuje ve svůj existenciální patos vzít na sebe nevyhnutelnou vinu, jíž se jinak štítíme, abychom byli bezmyšlenkovitě zapleteni do bídnejší viny. Využívající využívání zavazuje k výkonu. Nečistota se stává nárokem, který požaduje chtít jen v nejjasnější skutečnosti, abychom původní chtění přivedli k jasné řeči. Uskutečňování existence rozhodnutím pro jedno nachází nezrušitelnou pravou vinu v tom, že zamítlo možnosti existování.“¹⁷

Jaspersova Otázka viny

Jaspers se ovšem fenoménem viny nezabýval pouze v souvislosti se svým pojetím mezních situací, jak je rozpracoval ve druhém svazku své *Filosofie* z roku 1932, ale také ve své knize *Otázka viny* publikované v roce 1946. Jak naznačuje rok jejího prvního vydání, Jaspersova kniha byla bezprostřední reakcí na situaci, v níž otázka viny vyvstala s neobvyklou naléhavostí. Šlo o „německou vinu“, tj. především vinu představitelů nacistického režimu a všech, kdo se na jejich zločinech obudných rozměrů podíleli, ale i mnoha bezejmenných německých občanů, kteří svou činností či nečinností tento režim a jeho zločiny umožnili, vinu, která byla po válce nezřídká předhazována všem Němcům bez rozdílu. Tváří v tvář paušálnímu obviňování zvnějšku, ale i pocitům křivdy a výmluvám mnohých svých spoluobčanů, kteří si nebyli ochotni přiznat svůj díl viny,¹⁸ Jaspers přichází s jasnými rozlišeními, jež mají umožnit náležitě a spravedlivě posoudit, do jaké míry lze jednotlivcům či skupinám přičítat zodpovědnost za zločiny spáchané nacistickým režimem a jaké za ně mají nést následky.

Jaspersova kniha má nicméně nadčasovou platnost a sloužila jako východisko při vyrovnávání se s minulostí zatíženou břemenem viny i v pozdějších historických situacích a odlišných kontextech. Bohužel nabývá na aktuálnosti i dnes, kdy jsme na evropské půdě opět svědky barbarických zločinů páchaných v masovém měřítku, jež zatěžují těžkou vinou nejenom jejich pachatele, ale i ty, kdo tyto zločiny umožňují, ať svou činností či nečinností. A také s touto vinou bude třeba se vyrovnat a v rámci možného ji odčinit. Již vzhledem k historickým okolnostem, které se staly podnětem k sepsání *Otázky viny*, je pochopitelné, že Jaspers v tomto textu přistupuje k fenoménu viny z poněkud odlišné perspektivy než ve druhém svazku své

¹⁶ Srv. P. Ricoeur – M. Dufrenn, *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence*, Paris 1947, str. 191.

¹⁷ K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 92–93.

¹⁸ Okolnosti, za nichž vznikala *Otázka viny*, popisuje Jaspers sám ve svém doslovu z roku 1962. Srv. K. Jaspers, *Nachwort 1962 über meine Schuldfrage*, in: týž, *Lebensfragen der deutschen Politik*, München 1963, str. 110.

Filosofie. Přesto je zřejmé, že pojetí viny jako mezní situace je předpokládáno i v *Otázce viny*, která Jaspersovy výklady o vině z *Filosofie* zajímavým způsobem doplňuje a obohacuje.

Jak Jaspers upozorňuje v úvodu ke své *Otázce viny*, úvahy o vině „trpí často směřováním pojmů a hledisek. Mají-li se stát pravdivými, je třeba tyto pojmy rozlišit.“¹⁹ V souladu s tím Jaspers sám začíná svůj výklad o vině rozlišením různých pojmů či „druhů“ viny. Toto rozlišování mezi různými pojmy viny nás má, jak říká doslova Jaspers, „uchránit před plochým tlacháním o vině, které klade bez rozdílu všechno na jednu rovinu a posuzuje to v hrubém záběru“.²⁰ Jaspers rozlišuje čtyři podoby či druhy viny: *vinu kriminální, politickou, morální a metafyzickou*. Každou z těchto podob Jaspers charakterizuje podle tří hledisek: nejprve určuje *povahu* činu samého, který příslušnou vinu zakládá; dále určuje příslušnou *instanci*, která vinu definuje, posuzuje, a případně z ní vyvozuje důsledky; a konečně uvádí příslušné *důsledky* či následky, jež z daného typu viny vyplývají.²¹

1. Kriminální vina

Relativně nejméně problematickou se jeví nejzávažnější podoba viny, kterou představuje vina kriminální. Tato vina se podle Jasperse zakládá na zločinech jednotlivců, jež „spočívají v objektivně prokazatelných činech, které porušují jednoznačné zákony,“²² ať už ve smyslu (pozitivního) trestního práva určitého státu, nebo ve smyslu mezinárodně uznaných konvencí či smluv o lidských právech či přirozeného práva.²³ Jde přitom zpravidla o činy, v jejichž důsledku jiné osoby či celé skupiny osob utrpěly újmu. Instancí, která tuto vinu posuzuje, je soud, který zjišťuje „skutkovou podstatu a aplikuje na ni zákony.“²⁴ Tento soud obvykle mívá povahu příslušné instance v rámci soudního systému dané země. Zejména v případě zločinů spojených s válkou, tedy válečných zločinů, zločinů proti lidskosti, genocidy atd. se ovšem může jednat o mezinárodní soudní tribunál, jako byl speciální tribunál v Norimberku, před nímž byly souzeny nacistické zločiny, nebo Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii zřízený v roce 1993 či Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu z roku 1994, nebo konečně stálý Mezinárodní trestní soud v Haagu.

T 3a: „Je třeba rozlišovat:

1. *Kriminální vinu*: Zločiny spočívají v objektivně prokazatelných činech, které porušují jednoznačné zákony. Instancí je soud, který ve formálním postupu spolehlivě zjisti skutkovou podstatu a aplikuje na ni zákony.“²⁵

Zločin je postihován trestem, tedy trestněprávní sankcí. Podle Jasperse je trest odpovídajícím důsledkem pouze v případě kriminální viny – za žádnou jinou vinu nelze dotyčného v pravém smyslu slova trestat. Kriminální vina může být posuzována zvnějšku a nepředpokládá nutně nějaký vnitřní proces na straně viníka. Rozhodující je, že soudce shledá pachatele vinným, nikoli, že potrestaný uzná, že „je trestán právem.“²⁶ Kriminální vina je vinou individuální, a musí tedy být posuzována jednotlivě, i kdyby trestný čin spočíval v příslušnosti ke zločinecké organizaci.

¹⁹ K. Jaspers, *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*, přel. J. Navrátil, Praha 2006, str. 20–21.

²⁰ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 27.

²¹ K následujícímu srv. V. Němec, „Jaspersova otázka viny ve světle Ricoeurovy kritiky“, in: *Reflexe* 54 (2018), str. 127–139, zde 129–136.

²² K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 25.

²³ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 57–58.

²⁴ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 25.

²⁵ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 25.

²⁶ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 31.

T 4a: „Vina má důsledky navenek pro lidský život, ať už to postižený chápe nebo ne, a má i důsledky vnitřní povahy pro vědomí vlastního já, jestliže svou vinu nahlížím.

a) Zločin dochází *trestu*. Předpokladem je, aby soudce uznal pachatele vinným podle svobodného rozhodnutí své vůle, nikoli aby potrestaný uznal, že je trestán právem.“²⁷

2. Politická vina

Poněkud větší obtíže působí kategorie politické viny. Poznamenejme hned, že Jaspers někdy místo „viny“ (Schuld) mluví o politické „odpovědnosti“ (Haftung).²⁸ Kategorii politické viny Jaspers zavádí s odůvodněním, že nežijeme jako izolovaná individua, ale vždy jako součást politického společenství, které umožňuje naši existenci. Být součástí takového společenství v moderní společnosti již samo o sobě znamená mít politickou odpovědnost. Smysl této politické odpovědnosti přitom nedovoluje nikomu, tj. žádnému z občanů či příslušníků státu, „aby se jí vyhnul.“²⁹ Proto jsou všichni občané do jisté míry zodpovědní za to, jaké politické představitele mají ve svém čele a jak tito politici jednájí. Politická vina pak ulpívá na občanech státu, pokud se jeho představitelé dopustí zločinů. Takovéto zločiny sice mají být posuzovány jednotlivě ve smyslu individuální kriminální viny, ale protože nejde o zločiny soukromých osob, ale představitelů státu, kteří k jejich páchání užívali státních institucí (včetně ozbrojených a represivních složek), nesou všichni občané státu za tyto zločiny jistou odpovědnost. Politická vina je jako jediná vinou kolektivní.³⁰

Tato vina či odpovědnost přitom může u různých jedinců nabývat různých podob a dosahovat různého stupně. Podíváme-li se na zločinné režimy, jako byl ten nacistický v Německu, nebo jako je ten současný v Rusku, je zjevné, že by se nemohly dostat k moci a udržet se u ní bez široké podpory obyvatelstva. Aktivní podporou režimu se ovšem politická odpovědnost či vina nevyčerpává. Podle Jasperse zahrnuje nejenom ty občany, kteří zločinný režim aktivně podporovali, ale také ty, kteří se neúčastnili politického života, a tak jeho nástup k moci přímo či nepřímo umožnili, a dokonce i ty, kdo byli v opozici nebo odešli do emigrace – rozhodující je, že nebyli úspěšní, neboť v politice rozhoduje úspěch.³¹ V případě, že občané přímo poskytují aktivní podporu zločinným politickým uskupením a režimům, je samozřejmě možno jejich jednání zároveň posuzovat jako morální a někdy i jako kriminální vinu – toto posuzování však musí být individuální.³²

Instancí, která posuzuje politickou vinu a rozhoduje o jejích důsledcích, je moc a vůle napadené strany, a to zvláště v případě, že se stala stranou vítěznou.³³ Legitimita rozhodování napadené strany, resp. vítěze o důsledcích politické viny je dána tím, že riskoval, či dokonce obětoval životy svých obyvatel, investoval do boje své úsilí a prostředky.³⁴

T 3b: „*Politickou vinu*: Spočívá v činech státníků a v příslušnosti k určitému státu, v jejímž důsledku musím nést následky činů tohoto státu, jehož moci jsem podřízen a jehož řád

²⁷ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 31.

²⁸ Srv. K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 27; 65.

²⁹ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 65.

³⁰ Srv. K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 65.

³¹ Srv. K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 25 a 66. To mimochodem v rozhovoru pro *Respekt* velmi přesně vyjádřil ruský ekonom Sergej Gurijev, který sám patří ke kritikům putinovského režimu a žije již mnoho let mimo Rusko: „Běžní Rusové nezabíjejí Ukrajince, to je odpovědnost Putina, on je válečný zločinec. Ale běžní Rusové – včetně mě Putina nezastavili, a to je něco, na co nesmíme zapomenat. Nezachránili jsme životy Ukrajinců, protože jsme selhali a nevybudovali mírumilovné Rusko. A to je naše odpovědnost. Ne vina, ale odpovědnost, to jsou různé věci.“ (*Respekt* 12, 2022, str. 48).

³² Srv. K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 37–38.

³³ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 25.

³⁴ Srv. K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 40–41.

umožňuje můj život. Všichni občané společně odpovídají za to, jakou mají vládu. Instancí je moc a vůle vítězova, ve vnitřní politice stejně jako v zahraničí. Rozhoduje úspěch. K zmírnění zvěře a násilí dochází díky politické chytrosti, která počítá s dalšími důsledky, a díky uznávání norem, které platí pod názvem přirozeného a mezinárodního práva.“³⁵

Důsledky politické viny jsou obecně řečeno důsledky vyplývající z jednání napadené strany a bez rozdílu postihující občany daného státu. V případě, že zločiny představitelů určitého státu vedly k válečnému konfliktu, mohou být těmito důsledky např. sankce, válečné útrapy, smrt vojáků i civilistů, bombardování měst, všudypřítomná destrukce a chudoba, omezení politické moci (okupace cizími armádami, okupační správa), válečné reparace atd. Tyto důsledky musejí nést všichni občané určitého státu bez ohledu na to, do jaké míry se sami na zločinech svých představitelů aktivně podíleli či nepodíleli. Z uvědomění politické viny zároveň vyplývá závazek či úkol pracovat na obrodě vlastního státu a národa, ba dokonce na „obrodě lidství z původního zdroje“ – což je „úkol, jež mají všichni lidé na zemi, ale jenž vystupuje naléhavěji ... tam, kde národ stojí vlastní vinou tváří v tvář nicotě“.³⁶

Následky politické viny, které vyplývají z jednání napadené strany, zvláště pokud se stane stranou vítěznou, však nelze nikdy oprávněně chápat jako trest. Trest je adekvátním důsledkem pouze v případě kriminální viny, která musí být posuzována individuálně. Svůdná myšlenka úmyslného „trestu“ za kolektivní politickou vinu je podle Jasperse pouhým regresem k archaickým principům msty na základě příslušnosti ke kolektivu, již se roztáčí bludný kruh nikdy nekončícího násilí. Legitimita činů vítězů může být vážně zpochybněna, pokud se neomezují na přiměřenou sebeobranu, na nutná opatření v zájmu obnovení společenského pořádku i mezinárodní stability, vymáhání náhrady za utrpené škody a na potrestání zločinů na základě zkoumání individuální odpovědnosti. Jinak se může stát, že se dopustí činů, které „v sobě zahrnují novou vinu“.³⁷

T 4b: „Z politické viny je nutno se *zodpovídat* a důsledkem je i nutná náprava a dále ztráta nebo omezení politické moci a politických práv. Je-li vina v souvislosti s událostmi, které byly rozhodnuty válkou, může být pro poražené důsledkem zničení, deportace, vyhlazení. Anebo, jestliže vítěz chce, může důsledky převést na určitou formu práva a tím i míry.“³⁸

To, co by se zjednodušujícímu pohledu mohlo jevit jako trest za politickou vinu, jsou ve skutečnosti spíše následky vyplývající z jednání, které musí nést příslušníci státu, který rozpoutal válku, protože toto jednání je více či méně oprávněnou reakcí napadené strany v situaci jí nezaviněného bezpráví. Přisuzovat politickou vinu či odpovědnost neznamená obviňovat morálně či kriminálně celý kolektiv. Z tohoto důvodu také Jaspers výslovně odmítá považovat některé kroky vítězů 2. světové války, jako byly poválečné transfery celých skupin civilního obyvatelstva – včetně odsunu sudetských Němců – nebo rozdělení Německa, za oprávněný „trest“ za politickou vinu.³⁹ V tomto případě se jednalo spíše o bezprávné činy, které si vítězové mohli dovolit dle zásady „běda poraženým“ (*vae victis*), protože poražení jim byli zcela vydáni na milost a nemilost.⁴⁰ Poražení se sice podle Jasperse nemohou dodatečně dovolávat práva, protože to byli oni, kdo svým jednáním během války veškeré právní a vůbec civilizované normy pošlapali.⁴¹ Vítězové však na druhé straně nesmějí vydávat za právo to, co

³⁵ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 25.

³⁶ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 89.

³⁷ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 44.

³⁸ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 31.

³⁹ Srv. K. Jaspers, „Freiheit und Wiedervereinigung“, in: *týž, Lebensfragen der deutschen Politik*, str. 190.

⁴⁰ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 43–44.

⁴¹ Srv. K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 43 a 55.

je projevem pouhé moci a násilí. Jak zdůrazňuje Jaspers, zlo zůstává „zlem, i když se děje jako odplata“.⁴²

3. Morální vina

Morální vina spočívá v činech, které ignorují hlas vlastního svědomí, jež je měřítkem a instancí požadující, abychom rozlišovali dobro a zlo.⁴³ Stejně jako v případě kriminální viny, jde také u morální viny zpravidla o činy, v jejichž důsledku někdo jiný utrpěl újmu. Morální vina může spočívat nejenom v aktivním podílu na zločinech, ale i v pasivitě a nečinnosti, v zanedbání morální povinnosti vyvinout „aktivity k ochraně ohrožených, k ulehčení bezpráví, k odpírání zlu.“⁴⁴ Nejenom činy přímo ubližující druhým lidským bytostem, ale též „slepota vůči neštěstí druhých“ a „vnitřní nedotčenost viděným zlem“, mohou zakládat morální vinu.⁴⁵ Jaspers přitom zdůrazňuje, že člověk je morálně zodpovědný za všechny své činy, tj. i za činy politické a vojenské, které vykonává na něčí pokyn či rozkaz. Nikdy neplatí „rozkaz je rozkaz“.⁴⁶ Každý čin zůstává podřízen morálním kritériím, a to i v případě, že je vykonán na rozkaz někoho jiného. Pokud takový čin navíc zakládá kriminální vinu, pak rovněž může být posuzován jako zločin a jeho pachatel se nemůže vymlouvat na to, že jenom plnil rozkazy.⁴⁷

Instancí, která posuzuje morální vinu, je jednak opět vlastní svědomí, výčitky, které člověk vznáší vůči sobě samému, jednak „přítel či bližní“, který vůči provinilci není lhostejný a „má živý zájem“ o jeho duši.⁴⁸ Jeden člověk může vyčítat morální vinu druhému pouze „v solidaritě láskyplného boje.“⁴⁹ Nikdo nemůže morálně soudit druhého, ledaže by ho soudil ve vnitřní spjatosti, jako by to byl on sám.⁵⁰

T 3c: „*Morální vinu:* Za činy, kterých se přece vždycky dopouštím jako určitý jedinec, jsem zodpovědný morálně, a to za všechny své činy, i za politické a vojenské činy, které vykonávám ... Instancí je vlastní svědomí a komunikace s přítelem a bližním, s milujícím člověkem, který má živý zájem o mou duši.“⁵¹

Samozřejmě, že i někdo, komu je druhý člověk lhostejný či kdo chce druhého ve skutečnosti pouze ponížít či demonstrovat nad ním svou převahu, může vynášet morální soud. Takovýto člověk však podle Jasperse nemá na morální soud právo, a jeho soud je nejenom nelegitimní, protože je vlastně sám nemorální, ale také neúčinný, protože není s to proniknout k vnitřnímu sluchu viníka, a napomoci tak procesu jeho sebevyjasňování. K sebeprojasnění může dojít pouze ve skutečné existenciální komunikaci, která má právě charakter onoho „láskyplného boje“.

Důsledkem morální viny je – či má být – účinná lítost nad vlastními činy či nečinností, pokání, které vede k vnitřnímu očištění a obrození.⁵² Toto obrození je nutné, protože vina

⁴² K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 44.

⁴³ Srv. K. Jaspers, *Philosophie*, II, str. 269.

⁴⁴ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 75.

⁴⁵ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 75.

⁴⁶ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 25–26.

⁴⁷ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 26.

⁴⁸ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 26.

⁴⁹ Jak jsme viděli, „láskyplný boj“ je obdobou existenciální komunikace a zároveň jednou z podob boje ve smyslu mezní situace. Srv. K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 81–88.

⁵⁰ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 36. Již v druhém svazku své *Filosofie* Jaspers vidí úzkou spojitost mezi svědomím a existenciální komunikací: „Otevřenou a tím nikoli objektivně fixovanou instancí je svědomí pouze v existenciální komunikaci od jednotlivce k jednotlivci, v níž se svědomí vyslovuje a problematizuje, aby spolu s druhým dospělo ke své pravdě.“ (K. Jaspers, *Philosophie*, II, str. 271.)

⁵¹ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 25–26.

⁵² K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 31.

deformuje lidskou osobu a její integritu, vepisuje se do její identity či charakteru, a zakládá tak pravděpodobnost, že daný jedinec se v budoucnu bude rozhodovat a jednat podobným způsobem.

T 4c: „Z morální viny vyrůstá morální náhled a tím i *pokání a obroda*. Je to vnitřní proces, který pak má i skutečné důsledky ve světě.“⁵³

Právě proto, že smyslem morálních výčitek není uvrhnout viníka do bezvýchodného zoufalství, ale jeho vnitřní obroda, tyto výčitky není oprávněn vznášet nikdo, kdo není na tomto vnitřním obrození viníka zaangażován, jinak se morální výčitka míjí svým smyslem a účinkem. Morální vina je individuální vinou par excellence, morálně nikdy nelze soudit kolektiv, ale pouze jednotlivce.⁵⁴

4. Metafyzická vina

Morální vina podle Jasperse sahá až na hranici toho, kde jsem neučinil něco, čím jsem skutečně mohl druhému pomoci. I když je však situace již tak beznadějná, že nemohu druhým účinně pomoci, stále ještě stojím před následující volbou: „buď bezpodmínečně – bez vyhlídky na úspěch, bezúčelně – nasadit život, nebo raději zůstat naživu, protože úspěch je nemožný.“⁵⁵ To, že žiji, zatímco druzí byli zavražděni, spočívá na mně jako vina, ovšem nikoli jako morální, ale jako metafyzická vina. Metafyzická vina je projevem nedostatku „absolutní solidarity s člověkem jako člověkem“.⁵⁶ Právě tato solidarita podle Jasperse „zůstává trvalým požadavkem i tam, kde už morálně smysluplný požadavek končí.“⁵⁷ Příslušnou instancí je v tomto případě Bůh.⁵⁸

T 3d: „*Metafyzickou vinu*: Existuje solidarita mezi lidmi jako lidmi, v jejímž důsledku je každý spoluzodpovědný za všechno bezpráví a všechnu nespravedlnost ve světě, zvláště za zločiny, k nimž dochází v jeho přítomnosti nebo s jeho vědomím. Jestliže jsem neučinil všechno, co jsem mohl, abych jim zabránil, jsem spoluvinen. Jestliže jsem nenasadil svůj život, abych zabránil zavraždění druhých, ale jen přihlížel, cítím se vinen způsobem, který nelze právně, politicky a morálně přiměřeně postihnout. To, že ještě žiji, když se stalo něco takového, spočívá na mně jako nesmazatelná vina ... Instancí je jedině Bůh.“⁵⁹

Důsledkem této viny je pak „proměna vědomí vlastního já před Bohem“ či „proměna bytosti vnitřním jednáním“⁶⁰ spočívající v tom, že veškerá „pýcha je zlomena“ a na její místo vstupuje pokora:

T 4d: „Z metafyzické viny vyplývá *proměna vědomí vlastního já před Bohem*. Pýcha je zlomena. Tato proměna bytosti vnitřním jednáním může vést k počátku nového vnitřního života, spojeného však s nesmazatelným vědomím viny v pokoře, která se uskovňuje před Bohem a ponořuje všechno konání do takové atmosféry, v níž svévole je nemožná ...“⁶¹

⁵³ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 31.

⁵⁴ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 38.

⁵⁵ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 26.

⁵⁶ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 77.

⁵⁷ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 77.

⁵⁸ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 27.

⁵⁹ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 26–27.

⁶⁰ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 31.

⁶¹ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 31–32.

Jednota podob viny a smysl „sebeprosvěcování“

Výše zmíněná rozlišení mají nejenom umožnit diferencovanou reflexi viny každého, na kom ulpívá, a jeho „sebeprojasňování“, ale také objasnit smysl a meze obviňování a výčitek, které přicházející zvnějšku i zevnitř. Obviňování a výčítky zvnějšku jsou samozřejmě vznášeny, zvláště pokud se jedná o závažné zločiny spojené s válečnou agresí, avšak mají oprávnění a smysl pouze v případě kriminální a politické viny. V případě kriminální viny se týkají činů jednotlivců, jejichž posuzování je v kompetenci příslušné soudní instance, která také rozhoduje o uvalení trestu. V případě politické viny jsou vznášeny napadenou stranou, popř. jejími spojenci, kteří povolávají k odpovědnosti občany státu za zločiny jejich politických představitelů, aniž by důsledky této odpovědnosti mohly být chápány jako trestně právní sankce. Tím jsou jasně dána oprávnění, ale také zřetelně vymezeny hranice, v nichž je kdo oprávněn posuzovat vinu a vznášet žalobu. Pokud jde o morální a metafyzickou vinu, jsou oprávněné pouze výčítky, které jsou vznášeny zevnitř, tj. vlastním svědomím nebo i druhým člověkem, ovšem pouze za předpokladu, že tento druhý tak činí ve vnitřní spjatosti, která vzniká jen „v solidaritě láskyplného boje“, tj. v existenciální komunikaci. Pouze tam, kde se člověk vztahuje k druhému a posuzuje ho tak, jako by to byl on sám, vzniká vzájemnost a blízkost, která je nutnou podmínkou sebeprojasňování, jež se může odehrávat pouze na rovině existence.

T 5: „Obviněný slyší *výčítky zvenčí, ze světa, nebo zevnitř, z vlastní duše. Výčítky zvenčí mají smysl, pokud jde o zločin a politickou vinu. Jsou vyslovovány s vůlí uvalit trest a volat k odpovědnosti. Platí právně a politicky, ne morálně a metafyzicky. Zevnitř slyší viník výčítky za své morální selhání a vůči své metafyzické křehkosti, a pokud je zde původ politického a zločinného jednání či nečinnosti, pak i za ně. Morálně můžeme dávat vinu jen sobě samým, ne druhému, a jestliže druhému, tedy jen v solidaritě láskyplného boje. Nikdo nemůže morálně soudit druhého, ledaže by ho soudil ve vnitřní spjatosti, jako by to byl on sám. Jen tam, kde je druhý pro mne to, co já sám, vzniká blízkost, která dovoluje, aby se ve svobodné komunikaci stalo společnou věcí to, co uskutečňuje posléze každý o samotě.*“⁶²

Kategorie politické viny či odpovědnosti nastoluje delikátní otázku, v jakém smyslu lze nebo nelze soudit kolektiv za zločiny, které byly páčány představiteli státu a v jeho jménu. Jaspers zdůrazňuje, že má smysl přičítat politickou vinu všem občanům státu a volat je k odpovědnosti za jednání představitelů tohoto státu, a tedy i zločiny v jeho jménu spáchané. Nelze však z toho v žádném případě vyvozovat, že všichni občané nesou morální nebo kriminální vinu.⁶³ Jaspers výslovně říká, že je „nesmyslné morálně obviňovat nějaký národ jako celek“,⁶⁴ stejně jako „obžalovávat národ jako celek ze zločinu“.⁶⁵ O to méně lze nějaký národ či příslušníky státu kolektivně trestat. Morální i kriminální vina musí být vždy posuzovány individuálně, a proto i trestem, který je adekvátním důsledkem jen v případě kriminální viny, může být postihován pouze jednatel. Jaspers připouští, že existují celé organizace, které mohou být označeny za zločinné. V takovém případě kriminální vina a trestnost sice spočívá již v samotném členství v takové organizaci, i to ale musí být posuzováno individuálně, případ od případu. „Posuzování v kategorii národa“ je podle Jasperse „vždy nespravedlivé“ a má za následek, že „člověk jako jedinec je zbaven důstojnosti“.⁶⁶ Kolektivní vina nemůže existovat ani jako kriminální, ani jako morální ani jako metafyzická vina. „Prohlásit za viníka kolektiv je omyl“, k němuž má podle

⁶² K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 36–39.

⁶³ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 27.

⁶⁴ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 38.

⁶⁵ K. Jaspers, *Die Schuldfrage*, in: týž, *Die Lebensfragen der deutschen Politik*, str. 52. Uvedená věta v českém překladu chybí.

⁶⁶ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 39.

Jaspersových slov blízko „pohodlnost a nadutost průměrného, nekritického myšlení“.⁶⁷ Kolektivní charakter má pouze vina či odpovědnost politická, ta však nemůže být důvodem morálního obviňování a odsuzování a už vůbec ne trestu.

T 6: „Je otázka, v jakém smyslu lze soudit *kolektiv* a v jakém *jednotlivce*. Má bezpochyby smysl volat k odpovědnosti všechny příslušníky určitého státu za následky, které vznikají z jednání tohoto státu. Jde tu o záležitost kolektivu. Tato odpovědnost má však své meze, neznamená obviňovat morálně a metafyzicky jednotlivce. Týká se i těch státních příslušníků, kteří se bránili režimu a příslušným činům ... Za zločin může být ovšem potrestán jen jednotlivec, ať už se ho dopustil sám, nebo ať má řadu kompliců, kteří jsou ... vedeni k odpovědnosti. Existují roty lupičů nebo spiklenců, které mohou být ve svém celku označeny za zločinné. Pak vyplývá trestnost z pouhé příslušnosti k takové rotě. Je však nesmyslné morálně obviňovat nějaký národ jako celek ... Morálně lze vždy posuzovat jen jednotlivce, nikdy ne kolektiv ... Národ jako celek nemůže být vinen nebo nevinen – ani v kriminálním ani v politickém (zde jsou odpovědni jen občané státu) ani v morálním smyslu. Posuzování v kategorii národa je vždy nespravedlivé; ... Kolektivní vina národa ... tedy nemůže – s výjimkou politické odpovědnosti – existovat: ani jako kriminální ani jako morální ani jako metafyzická vina.“⁶⁸

Jaspers ovšem zároveň upozorňuje na vnitřní souvislost mezi všemi rozlišenými druhy viny.⁶⁹ Tato souvislost se projevuje jako vzájemná podmíněnost. Podle Jasperse je jakýmsi základem možnosti lidské provinilosti metafyzická vina. Pokud by této viny nebylo, nebyli bychom lidmi, ale „anděli a všechny tři ostatní pojmy viny by se staly bezpředmětnými“.⁷⁰ Morální provinění jsou pak základem poměrů, z nichž vyrůstají politická a kriminální vina. Ze způsobu morálního chování většiny občanů v každodenním životě totiž vzniká rovněž „určité politické chování, které umožňuje i vznik určitých politických poměrů“.⁷¹ Proto se také z nesčetných morálních prohřešků, jichž se lidé každodenně dopouštějí, byť se v jednotlivostech třeba jeví jako bagatelní, mohou vyvinout celkové poměry, za nichž se ve vedení státu ocitají lidé a politické síly chovající a uskutečňující své zločinné záměry, a které tedy zároveň zakládají politickou vinu.⁷² Politické poměry pak opět ovlivňují každodenní způsob života a morálního chování občanů státu: „Způsob života vyvolává politické události; politické poměry takto vznikající vtiskují zase ráz způsobu života. To nepřipouští radikálně od sebe navzájem oddělovat morální a politickou vinu.“⁷³

Jak zdůrazňuje Jaspers, smyslem uvedených rozlišení není uspokojit intelektuální zvědavost a potřebu jasnosti na rovině lidské racionality, nýbrž jednak zabránit lidským omylům a zkratům, které mohou vést k dalším nespravedlnostem a zakládat novou vinu, jednak čelit různým vytáčkám a únikovým strategiím, jimiž se lidé vyhýbají tomu, aby pohlédli své vlastní vině do tváře a vyrovnali se s ní. Vposled jde o to napomoci v procesu hlubšího sebe-projasňování na rovině existence. Za tímto účelem je však třeba nemilosrdně vystavit sebe sama světlu pravdy, díky němuž je jedině možné, aby člověk zatížený vinou dospěl k vnitřní obnově a k uzdravení, k založení „nového života z původního zdroje“ lidské podstaty, a aby v něm „dozrálo to nejdrahocennější, totiž věčná podstata“ jeho duše.⁷⁴

⁶⁷ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 40.

⁶⁸ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 37–40.

⁶⁹ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 28.

⁷⁰ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 28.

⁷¹ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 29.

⁷² K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 28–29.

⁷³ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 84.

⁷⁴ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 89.

Ricoeurova kritika Jaspersova pojetí viny

Navzdory Jaspersově snaze o rozlišení a projasnění fenoménu viny je však třeba přiznat, že se jeho vlastní kniha stala zdrojem některých nedorozumění či problematických závěrů. Na neporozumění narážela zejména kategorie „politické viny“, kterou – jak jsme viděli – Jaspers sám výslovně charakterizuje jako vinu kolektivní.⁷⁵ Tato kategorie viny například posloužila jednomu z nálezů Ústavního soudu ČR ke zdůvodnění platnosti dekretu prezidenta Beneše, na jehož základě byl občanům německé a maďarské národnosti v poválečném Československu konfiskován majetek.⁷⁶ V diskusích o poválečném odsunu německých menšin z východoevropských zemí pak dokonce byla využita ke zdůvodnění názoru, že odsun sudetských Němců byl oprávněným trestem za jejich politickou vinu – což je názor zjevně nesprávný, jak ukazuje i Jaspersovo vlastní hodnocení poválečných transferů německého obyvatelstva.⁷⁷

Ačkolí při pozornější četbě Jasperse a obezřetnějším zacházení s jeho pojmovými distinkcemi by se bylo možno takovýchto chybných závěrů vyvarovat, nelze se zbavit dojmu, že k nim zčásti zavadal příčinu i Jaspers sám určitými nejasnostmi a nejednoznačnostmi, jimiž je jeho pojetí viny zatíženo. Na některé z problémů Jaspersova pojetí přitom upozornil již francouzský filosof Paul Ricoeur ve svém článku *Německá vina (La culpabilité allemande)* publikovaném v roce 1949.⁷⁸ Ricoeur byl ke kritickému čtení *Otázky viny* dobře vybaven paradoxně díky svému dlouhému pobytu v německém zajateckém táboře, kde byl držen od roku 1940 prakticky až do konce války. Právě zde měl nejenom příležitost číst knihy Karla Jasperse, ale také tu již začal pracovat na své vlastní *Filosofii vůle*,⁷⁹ v níž zkoumá hranice svobody vůle,⁸⁰ aby na tomto pozadí projasnil temné fenomény lidské křehkosti, provinilosti a zla.⁸¹ V roce 1947 Ricoeur vydal spolu s Mikelem Dufrennem, s nímž se seznámil právě v zajateckém táboře v Pomořansku,⁸² monografii o Jaspersovi,⁸³ kde je věnována krátká kapitola rovněž pojetí viny jakožto mezní situace, jak je Jaspers sám vyložil zejména ve druhém svazku své *Filosofie*.

Ricoeur ve svém článku *Německá vina* provádí jakousi redukci Jaspersových čtyř druhů viny.⁸⁴ Podle Ricoeura je užití slova „vina“ (Schuld, resp. culpabilité) vlastně přiměřené pouze ve dvou případech: totiž v případě kriminální a morální viny. O vztahu těchto dvou druhů viny lze ovšem podle Ricoeura dále uvažovat na základě tří hledisek, s jejichž pomocí Jaspers jednotlivé druhy viny charakterizuje. Připomeňme, že tato tři hlediska jsou: *povaha* samotného činu, který příslušnou vinu zakládá, příslušná *instance*, která vinu definuje, posuzuje, a případně z ní vyvozuje důsledky, a konečně příslušné *důsledky*, jež z daného typu viny vyplývají. Pokud ovšem o činu, který zakládá morální i kriminální vinu, uvažujeme z prvního hlediska, tj.

⁷⁵ Srv. K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 65.

⁷⁶ Jedná se o nález Ústavního soudu 55/1995 Sb., který zdůvodňuje platnost dekretu republiky 108/1945 Sb. mj. pomocí pojmu „presumpce kolektivní odpovědnosti“, který je zjevně inspirován Jaspersovým pojmem „politické viny“, resp. „odpovědnosti“. V textu tohoto nálezu Ústavního soudu najdeme nepřiznané citace či parafráze Jaspersovy *Otázky viny*. Srv. k tomu V. Němec, *Apoštol svobody a dotěrná monstra*, Praha 2007, str. 67.

⁷⁷ Srv. M. Valach, *Kolektivní vina!*, in: *Literární noviny* 32/2003, str. 1. Ke kritice toho nesprávného závěru srv. V. Němec, *Apoštol svobody a dotěrná monstra*, str. 64–78.

⁷⁸ Nově otištěno in: P. Ricoeur, *Lectures 1: Autour du politique*, Paris 1991, str. 143–154. Čes. překl. P. Ricoeur, „Německá vina“, přel. V. Němec, in: *Reflexe* 56 (2018), str. 141–148.

⁷⁹ Srv. P. Ricoeur, *Myslet a věřit. Kritika a přesvědčení (Rozhovor)*, přel. M. Rejchrt, Praha 2000, str. 36 a 38; A. Thomasset, *Paul Ricoeur. Une poétique de la morale*, Leuven 1996, str. 50.

⁸⁰ P. Ricoeur, *Filosofie vůle I: Fenomenologie svobody*, přel. J. Čapek, Praha 2001.

⁸¹ P. Ricoeur, *Filosofie vůle II: Konečnost a provinilost*, přel. M. Lyčka, Praha 2011.

⁸² Srv. k tomu P. Ricoeur, *Myslet a věřit*, str. 36.

⁸³ P. Ricoeur – M. Dufrenn, *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence*, Paris 1947.

⁸⁴ K následujícímu srv. V. Němec, „Jaspersova otázka viny ve světle Ricoeurovy kritiky“, str. 136–139.

z hlediska samotné povahy či struktury tohoto činu, ukazuje se podle Ricoeura, že zločiny i morální přečiny vposled „náležejí do téhož morálního universa“.⁸⁵ „Z hlediska struktury činů“ totiž „lpí na zločinu vina jen potud, pokud jde o morální pochybení.“⁸⁶ Ricoeur tak zdůrazňuje jednotu činu zakládajícího vinu, který je ve své podstatě morální povahy. Z hlediska povahy či struktury činu se tedy jedná o jedinou vinu, a sice vposled o vinu morální. Rozdíl mezi činem, který zakládá pouze morální vinu, a činem, který zakládá zároveň morální i kriminální vinu, je podle Ricoeura pouze rozdílem ve stupni závažnosti. O skutečném rozdílu povahy lze mluvit až v případě instance, která čin definuje, posuzuje a sankcionuje, a příslušných důsledků, které z tohoto činu vyplývají: na jedné straně je to vnější instance, trestní soudní tribunál, který vynáší svůj verdikt na základě jednoznačného zákona jasně vymežujícího pojem zločinu; na druhé straně morální svědomí, jež vznáší svá obvinění ve vlastním nitru viníka; na jedné straně je to trestní sankce, kterou uvaluje vnější a cizí instance; na druhé straně výčitky a lítost ve vlastním nitru, popř. komunikace s lidmi, kteří jsou s viníkem spojeni poutem lidského vztahu, a mohou tedy účinně napomoci jeho vnitřní obrodě. Podle Ricoeura je to přitom „morálka, která vposled propůjčuje svou autoritu“ trestnímu právu, když toto „právo *odsuzuje* zločin“, zatímco vlastní úlohou práva bylo tento zločin „pouze *definovat*“.⁸⁷ K tomu, aby mohl nad určitým typem jednání vynést svůj negativní hodnotící soud, na jehož základě může být na viníka uvalena trestní sankce, je soudce zmocněn společností, která takový čin hodnotí jako zvláště zavrženíhodný.

T 7: „Máme zde v podstatě čtyři *viny*. Po pravdě řečeno je toto slovo vhodné pouze v prvním a třetím případě: v případě *zločinu* a *morálního* pochybení. Uvažujeme-li však o inkriminovaných činech – na jedné straně o těch, které definuje obžaloba norimberského tribunálu..., na druhé straně o těch, které mohou být předmětem výčitek autentického svědomí –, ... vidíme, že náležejí do téhož morálního universa. Tyto činy se sice vyznačují tak velkým rozdílem stupně závažnosti, jaký si lze vůbec představit, nikoli však rozdílem povahy. Z tohoto hlediska existuje pouze *jediná* vina a v obou případech je to vina *morální*. Kromě této rozdílnosti stupně závažnosti zločinu a morálního pochybení lze mluvit o rozdílnosti povahy v případě, že uvažujeme o instanci, která je definuje, posuzuje a sankcionuje: na jedné straně jednoznačný a známý zákon, který definuje, a tedy vymezuje pojem zločinu, na druhé straně morální svědomí...; na jedné straně trest, který uvaluje vnější, a případně i cizí tribunál, na druhé straně výčitky a lítost ve vlastním nitru. Je třeba také říci, že to je morálka, která propůjčuje svou autoritu právu, když právo *odsuzuje* zločin, jež mohlo pouze *definovat*. Zdá se mi tedy, že existuje dvojí *sankce* rozdílné povahy, ale pouze *jediná* *vina* rozdílného stupně závažnosti ... z hlediska struktury činů a jejich provinění lpí na zločinu vina jen potud, pokud jde o morální pochybení.“⁸⁸

Co se týče politické viny, která vyplývá z příslušnosti k nacistickému státu, ta může podle Ricoeura znamenat dvojí: (1) buď znamená podíl na zločinech tohoto státu skrze vlastní skutky, ať už se jedná o aktivní podporu zločinného režimu, nebo jen o pasivitu, nečinnost či mlčení tváří v tvář páchanému zlu; (2) nebo znamená právní postavení občana tohoto státu, které zahrnuje i odpůrce režimu či emigranty, bez ohledu na konkrétní činy jednotlivců. V prvním případě jde ovšem o konkrétní morální, a případně i kriminální vinu, která musí být posuzována individuálně. V druhém případě pak jde podle Ricoeura pouze o „solidarititu občana se státem“ a jeho „právní způsobilost nést určitou sankci“⁸⁹ – nikoli však trestně právní sankci, která může

⁸⁵ P. Ricoeur, „Německá vina“, str. 146.

⁸⁶ P. Ricoeur, „Německá vina“, str. 146.

⁸⁷ P. Ricoeur, „Německá vina“, str. 146.

⁸⁸ P. Ricoeur, „Německá vina“, str. 146.

⁸⁹ P. Ricoeur, „Německá vina“, str. 147.

být uvalena pouze na jednotlivce na základě prokázané kriminální viny. Opatření jako jsou ekonomické sankce, válečné reparace, omezení politické moci atd. lze chápat nanejvýš jako sankce v občansko-právním (civilním), nikoli trestně-právním smyslu. Kolektivní charakter tyto sankce mají potud, pokud jsou zaměřeny proti strukturám státu, jehož představitelé se dopustili zločinů. Když totiž tyto sankce postihnou struktury státu, „zasáhnou také jednotlivce jakožto občany tohoto státu v jejich blahobytu, svobodě a důstojnosti.“⁹⁰ Pouze takto pochopená politická odpovědnost má podle Ricoeura důsledně kolektivní charakter. Pokud jsou však tato odpovědnost a jí odpovídající sankce kolektivní, nemají jakýkoli kriminální ani morální význam, a nelze s nimi tedy ani spojovat žádný morální soud, který by byl vynášen nad určitým kolektivem, což nakonec příležitostně zdůrazňuje i sám Jaspers. Je-li tomu tak, je ovšem podle Ricoeura v tomto případě problematické vůbec mluvit o „vině“ (Schuld, resp. culpabilité), protože takové označení implikuje konkrétní činy určitého subjektu vztaženého k dobru a zlu.⁹¹ Ricoeur přitom upozorňuje, že Jaspers sám kromě označení „vina“ (Schuld) užívá též termínu „odpovědnost“ či „ručení“ (Haftung). Podle Ricoeura je v tomto případě přiměřené pouze druhé z uvedených označení.

T 8: „Musí platit jedno, nebo druhé: Buď příslušnost k nacistickému státu znamená přispění vlastními činy – i kdyby tyto činy spočívaly v držení se stranou či v mlčení –, nebo znamená právní postavení občanství, které zahrnuje i příslušníky opozice, a dokonce i emigranty, a které je definováno bez ohledu k činům jednotlivců. V prvním případě mají politická pochybení povahu morálních pochybení, a tedy spadají do jediné morální viny; v druhém případě se zdá obtížné mluvit o vině (... Schuld) ... v tom smyslu, že by implikovala činy a subjekt těchto činů vztahující se k dobru a ke zlu. Ostatně Jaspers často užívá slova Haftung, aby označil tuto solidaritu občana se státem a jeho právní způsobilost ‚platit za‘ něj na základě pouhé občanské příslušnosti ke státu. Tuto Haftung lze nazvat ‚odpovědností‘, redukuje-li smysl slova na pouhou právní způsobilost nést určitou sankci. Reparace, ztráta moci, ekonomická nouze jsou rozhodně kolektivními sankcemi v tom smyslu, že když postihnou struktury, zasáhnou také jednotlivce jakožto občany tohoto státu v jejich blahobytu, svobodě a důstojnosti. Pokud je čistě politická a kolektivní, nemá tato sankce morální charakter, nýbrž zůstává na rovině škody, zadostiučinění, nikoli viny.“⁹²

Také metafyzickou vinu, jak ji definuje Jaspers, lze podle Ricoeura obtížně myslet jako nějaký zvláštní druh viny. „Požadavek universální solidarity – který na své hranici vyžaduje

⁹⁰ P. Ricoeur, „Německá vina“, str. 147.

⁹¹ Je ovšem otázkou, zda tato kritika není alespoň zčásti založena na jazykovém nedorozumění. Německé slovo „Schuld“ znamená také „dluh“, a potud má širší význam než francouzské „culpabilité“ nebo i české „vina“. Srv. k tomu L. Hejdánek, *Člověk a jeho „dluhy“*, in: K. Jaspers, *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*, přel. J. Navrátil, Praha 2006, str. 12.

⁹² P. Ricoeur, „Německá vina“, str. 147. Je mimochodem zajímavé, že Jaspers později – ať už pod dojmem Ricoeurovy kritiky nebo proto, že si s odstupem času sám uvědomil obtíže svého konceptu z *Otázky viny* – své pojetí „politické viny“ zrevidoval a korigoval svou terminologii ve smyslu, jak to požadoval Ricoeur. Ve svém pojednání *Svoboda a znovusjednocení* z roku 1960 v této souvislosti již Jaspers upouští od označení „vina“ (Schuld) a hovoří pouze o „odpovědnosti“ (Haftung), ačkoli to pro něj v *Otázce viny* ještě byly synonymní výrazy: „Po zločinném bezpráví spočívajícím ve vyvolání této světové katastrofy, již jsme... nečelili ze všech svých sil, nejsme my, kteří jsme nečinili nic zlého v součinnosti s hitlerovským státem a snad jsme sami patřili k pronásledovaným, morálně vinni, musíme ale nést politickou odpovědnost. Odpovědnost není vina. Nesení důsledků není trest.“ (K. Jaspers, „Freiheit und Wiedervereinigung“, str. 184.) Není známo, zda Jaspers četl Ricoeurovu kritiku, ale lze to považovat přinejmenším za velmi pravděpodobné. Jaspers se s Ricoeurem znal, Ricoeur ho navštívil ve Freiburgu i později v Basileji a Jaspers také na jeho žádost napsal „laskavou“ předmluvu ke knize *Karl Jaspers a filosofii existence* (byť se mu podle Ricoeurova vlastního svědectví kniha příliš nelíbila). Srv. k tomu P. Ricoeur, *Myslet a věřit*, str. 39–40.

mučednictví“ či oběť, je podle Ricoeura ve své podstatě rovněž etické povahy.⁹³ Metafyzická vina se tak jeví spíše jako morální vina, která je posuzována ve světle absolutního morálního nároku prohloubeného a radikalizovaného náboženským přesvědčením. V této perspektivě se vina ukazuje jako „hřích“, který není nějakým zvláštním druhem viny, ale morální vinou posuzovanou z hlediska nábožensky založené morálky, jež v sobě zahrnuje i požadavek oběti. Právě v tomto bodě se podle Ricoeura „ukazuje kontinuita mezi morálkou a náboženstvím ... To, co se ukázalo, však není nová vina, ale skrytý náboženský základ etiky, a s ním i pravá hloubka *jediné morální viny*.“⁹⁴

Ricoeur tedy zdůrazňuje jednotu činu zakládajícího vinu ve všech uvedených významech, přičemž tento čin je ve své podstatě morální povahy a podléhá primárně morálním kritériím. Smysl Jaspersova rozlišení je podle Ricoeura ten, že promítá „rozdíl sankcí na jediné morální pochybení proto, aby se toto jediné pochybení lépe poznalo ... ve světle rozmanitých sankcí“.⁹⁵

T 9: „Zdá se tedy, že je to táž *morální a individuální* vina, která se nejprve promítá na rovinu zákona – kde může být zločin definován cizím člověkem –, potom se odráží na rovině svědomí – kde může ještě pomoci *přítel*, nikoli však cizí člověk –, a konečně se konfrontuje s nekonečným, božským požadavkem dokonalé lásky, v jejíž očích „není ani jediný *spravedlivý*“.“⁹⁶

V pozadí Ricoeurovy redukce Jaspersových podob viny zjevně stojí jeho snaha čelit neoprávněnému rozšiřování významu termínu „vina“, které by chtělo vyvázat fenomén viny ze spojení s konkrétními lidskými činy, jež implikují vztah jednotlivce k dobru a zlu a jeho selhání vůči morálním nárokům či požadavkům.⁹⁷ Zdá se, že v zavedení viny politické a metafyzické jakožto zvláštních kategorií viny Ricoeur větrí právě riziko rozšiřování významu termínu „vina“ nad tento rámeček. Týž polemický osten je ostatně přítomen i v několika málo kritických poznámkách k Jasperovu pojetí viny jakožto mezní situace, které se objevují v knize *Karl Jaspers a filosofii existence*. Pojetí viny z Jaspersovy *Filosofie*, kde je vina pojímána jako mezní situace, do níž upadáme nevyhnutelně, podnítilo Ricoeura s Dufrennem například k poznámce, že Jaspers odvozuje vinu „z původní, neproniknutelné a nezvolené konstituce existence“⁹⁸ a že vina v jeho pojetí „ztrácí svůj *morální* smysl, tj. svůj vztah kvůli“, a nabývá „*ontologického smyslu*“, a má tak „nevyhnutelně sklon stát se neštěstím existence“.⁹⁹

Vina a pocit viny podle Martina Bubera

Dalším autorem, který významně přispěl k objasnění fenoménu viny, je německý myslitel židovského původu Martin Buber. Ten o fenoménu viny pojednal především ve svém článku *Vina a pocit viny*, který byl poprvé publikován v roce 1957.¹⁰⁰ Význam Buberova textu spočívá mimo jiné v tom, že blíže zkoumá vztah subjektivního pocitu viny a jeho reálného základu ve skutečnosti samé, zejména v intersubjektivních vztazích. Zároveň ukazuje, jakým způsobem se lidská osoba může a má vyrovnat se svou vinou tak, aby dosáhla vnitřního uzdravení a obrození.

⁹³ P. Ricoeur, „Německá vina“, str. 148.

⁹⁴ P. Ricoeur, „Německá vina“, str. 148.

⁹⁵ P. Ricoeur, „Německá vina“, str. 146.

⁹⁶ P. Ricoeur, „Německá vina“, str. 148.

⁹⁷ Srv. k tomu např. R. Litz, ... *und verstehe die Schuld*, Regensburg 2002, str. 35.

⁹⁸ P. Ricoeur – M. Dufrenn, *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence*, str. 191.

⁹⁹ P. Ricoeur – M. Dufrenn, *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence*, str. 191, pozn. 61.

¹⁰⁰ M. Buber, „Vina a pocit viny“, in: *Bolest a naděje. Deset esejů o osobním zrání*, vyd. J. Němec, Praha 1971, str. 167–192.

Redukce viny na pocit viny v psychoterapii

Buber se v uvedeném textu kriticky vyrovnává především s psychoanalytickým a psychoanalytickým přístupem k fenoménu viny, který hodnotí jako reduktivní. Psychoterapeuti podle něj přicházejí do styku s pocitem viny jakožto rušivým projevem v duševním životě svých pacientů. Cílem psychoterapeuta je zpravidla odstranění tohoto rušivého prvku v psychice, aniž by se přitom ovšem vážně zabýval mimopsychickým původem tohoto pocitu ve vlastním životě pacienta. Psychoterapie se tak soustředí pouze na pacientovo prožívání, na vnitřní psychické procesy, jež se odehrávají v něm samém. Riziko tohoto přístupu podle Bubera spočívá v tom, že odvádí pacienta od reálných událostí a souvislostí, k nimž tyto psychické procesy odkazují. Buber připouští, že pro pacienta může být nemalou úlevou, je-li jeho pozornost obrácena od autentického pocitu viny a s ním spojených minulých událostí např. k zážitkům z raného dětství, jež zanechaly své stopy v jeho nevědomí. Odstranění „ostnu viny“ však podle Bubera v takových případech může být zapláceno zmařením šance na skutečné sebevyjasnění a vnitřní obrození. Má-li člověk sužovaný autentickým pocitem viny proniknout ke kořeni své viny a najít účinné východisko, musí podle Bubera obrátit svou pozornost „do sféry, kde již nejde o pouhé vztahy bytosti k sobě samé, nýbrž o vztahy jedné bytosti k druhé.“¹⁰¹ Buber zdůrazňuje, že se nelze omezit pouze na zkoumání pocitů viny a psychických mechanismů jejich vzniku, ale je třeba „čelit i vině samé“, vině jako „faktorů, který není zakotven v duši, nýbrž v bytí.“¹⁰²

Autentický pocit viny

Proti psychologizacím viny Buber trvá na tom, že existuje cosi, co lze označit jako „autentický pocit viny“. Takový pocit viny se podle Bubera primárně projevuje jako trýznivý obraz, který ulpívá v živé paměti člověka a stále znovu se vynořuje ve vědomí proti jeho vlastní vůli. Tento obraz člověka svým způsobem „ohrožuje, trápí a po každém pokusu vytěsnit jej z mysli se znovu vynořuje z moře zapomenutí a začne znovu dotírat.“¹⁰³ Takový obraz je podle Bubera obrazem skutečných situací v minulosti, jejichž byl člověk součástí a v nichž určitým způsobem jednal. Ačkoli se tedy vina primárně ohlašuje jako pocit viny, nejde o čistě psychickou

¹⁰¹ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 168.

¹⁰² M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 169. Klasickým příkladem psychologizace viny je pro Bubera Freudův výklad vzniku svědomí a pocitu viny. Pocit viny podle Freuda není ničím jiným než důsledkem „morální cenzury“, kterou vůči „Já“ (*ego*) vykonává „jáský ideál“ či „Nadjá“ (*superego*), ona zvláštní instance v duševním životě člověka, v níž se internalizovaly příkazy a zákazy rodičů a jiných autorit. Nadjá si „uchovává po celý život ... schopnost stavět se vůči Já do protikladu a mentorovat je. Je památkem někdejší slabosti a závislosti tohoto Já a udržuje si nadále svoji vládu i nad zralým Já. Tak jako bylo dítě nuceno poslouchat své rodiče, tak se Já podrobuje kategorickému imperativu svého Nadjá.“ (S. Freud, „Já a ono“, in: *O člověku a kultuře*, Praha 1989, str. 129.) Nadjá se projevuje právě jako svědomí či pocit viny: „pocit viny (svědomí) ... je výrazem toho, že Já je svou kritickou instancí odsuzováno.“ (S. Freud, „Já a ono“, str. 131.) Jako pocit viny je pocíťováno „napětí mezi nároky“ tohoto Nadjá a „výkony Já“. (S. Freud, „Já a ono“, str. 119.) Je-li toto Nadjá zvláště zbytnělé, může se jeho cenzurující a mentorující aktivita, již vyvíjí vůči Já, stát zdrojem duševních chorob jako je obsedantní neuróza či melancholie. V posledně zmíněném případě lze dokonce hovořit o jakémsi sadismu ze strany Nadjá, do nějž se soustředí destruktivní komponenta daného individua a obrací se proti jeho vlastnímu Já. Buber nepopírá platnost Freudových dílčích postřehů, pokud jde o určité psychopatologické stavy, ale hodnotí jeho teorii jako vysoce problematickou, pokud má sloužit jako obecný výklad vzniku svědomí a pocitu viny. Základní vadou Freudova pojetí je to, že vůbec nepočítá s možností, že se člověk skutečně provinuje a že jeho pocit viny je právě důsledkem tohoto provinění. Freudova pozice „měla za následek, že vině vůbec ani nemohl být přiznán ontický charakter; že musela být redukována na porušení ... tabu, na přestupek vůči rodičovským a společenským instancím. Pocit viny bylo možno chápat v zásadě jen jako pouhý následek strachu před trestem a pokáráním těmito instancemi, jako následek dětské úzkosti před ‚ztrátou lásky‘, anebo ... jako sadismus ze strany ‚Nadjá‘.“ (M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 169.)

¹⁰³ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 170.

skutečnost, tento pocit nemusí být a ve většině případů také není projevem nějakých nevědomých procesů, ale odkazuje člověka k reálným událostem v minulosti, jejichž byl aktérem a na nichž se podílel tak, že jeho jednání či nejednání lze hodnotit jako selhání či provinění. Takováto „skutečná vina“, se „zásadně liší od všech strašáků, jež se líhnou v hlubinách nevědomí“.¹⁰⁴

T 10: „Máme co činit s člověkem, který se svým jednáním nebo opomenutím provinil nebo třeba jen podílel na společné vině a je nyní po letech či desetiletích znovu a znovu navštěvován přízrakem svého provinění. Geneze jeho útrap se mu zcela odhalí, pokud jen projeví ochotu nezastírat si nadále vlastní vinu na aktivních či pasivních procesech, z nichž vzešla. Co ho tu stále znovu atakuje, nemá co dělat s rodičovským či společenským pokáráním, a pokud se nemusí bát pozemského trestu a na nebeský nevěří, není tu instance, jejíž trestní pravomoc by ho mohla naplňovat strachem. Působí zde účinná zkušenost neopakovatelnosti výchozí situace a nezměnitelnosti toho, co se stalo.“¹⁰⁵

Samotný obraz, který člověka v určitých okamžicích náhle „přepadá“ proti jeho vlastní vůli, podle Bubera není původně nevědomý, ale zůstává uložen v lidské paměti.¹⁰⁶ Člověk však může ve svém vědomí tuto vzpomínku do jisté míry vytěšňovat či „cenzurovat“ tak, aby před ním původní situace nevyvstala ve svém pravém významu. Tento sklon k vytěšňování či cenzurování vlastních vzpomínek je v něm proto, že přiznání vlastní viny není nic příjemného. Člověk je tímto obrazem nicméně atakován a traumatizován právě z toho důvodu, aby si minulou situaci zpřítomnil a nahlédl ji v jejím pravém významu a dosahu, který má nejen pro něj samého, ale i pro její ostatní účastníky. Proto je třeba tento sklon k vytěšňování či cenzurování vzpomínky na vlastní vinu překonat, aby jedinec mohl dospět k vyjasnění své viny.

T 11: „Vina ... zůstává ve sféře paměti, z níž může kdykoli náhle přejít do vědomí, aniž by člověk mohl těmto náhlým přepadům klást překážky. Člověk však mnohdy dokáže potlačit určité složky paměti natolik, že neproniknou do aktuální vzpomínky ve svém pravém významu, že se tedy existenční vina neukáže jako taková. Jen když lidská osoba sama překoná tento vnitřní odpor, může dospět k sebevyjasnění.“¹⁰⁷

„Existenční vina“

Aby Buber tuto vinu, k níž odkazuje autentický pocit viny, odlišil od neodůvodněného sebeobviňování a výčitek vůči sobě samému, nazývá ji „existenční“ nebo „ontickou vinou“. Těmito termíny Buber označuje vinu, kterou na sebe člověk uvaluje v důsledku svého jednání či nejednání v konkrétní situaci. Vina je tedy spojena s určitými lidskými selháními či proviněními v konkrétních situacích, které se odehrály ve více či méně vzdálené minulosti. Pro situace, jimž jednou provždy vtisklo svůj cejch lidské selhání, provinění či zločin, je právě typické, že se stále znovu vracejí a dotírají na nás se zvláštní trýznivou naléhavostí v podobě oněch traumatizujících obrazů a pocitů viny. A i když se člověk těmto obrazům a pocitům často snaží vyhnout, vytěšnit je, mohou se vždy znovu náhle vyjevit a dolehnout na něj s celou „vahou své existenční pravdy“. Jak upozorňuje Buber, tato zkušenost bývá spojena se zvláštním prožíváním času, kdy se minulost jeví jako nepříjemné břemeno a čas se ukazuje jako „propadání“. Existenční vinu na sebe člověk uvaluje tehdy, když svým jednáním či nejednáním poruší „řád lidského světa“, který umožňuje jeho vlastní a obecně lidskou existenci, a o němž

¹⁰⁴ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 176.

¹⁰⁵ Martin Buber, „Vina a pocit viny“, str. 170–171.

¹⁰⁶ Pokud bychom to chtěli vyjádřit Freudovou vlastní terminologií, řekli bychom, že je „předvědomý“.

¹⁰⁷ Martin Buber, „Vina a pocit viny“, str. 190.

každý člověk v hloubi nějak ví a uznává jej, o čemž mimo jiné svědčí fakt, že i tam, kde jej porušuje vzhledem k druhým, se jej dovolává a dožaduje sám pro sebe:

T 12: „Existenční vina, to znamená vina, kterou na sebe uvalil jednatel v konkrétní personální situaci, nemůže být vystižena kategoriemi analytické psychologie, jako je vytěsnění a naopak tematizování ve vědomí. Takovému viníkovi se občas jeho vina vybaví se značnou naléhavostí; nezřídka se jí ovšem snaží vyhnout – ani ne tak samotnému faktu viny, jak mu utkvěl v paměti, nýbrž jeho existenční hloubce – až na něho posléze dolehne celou vahou své existenční pravdy a čas se mu nyní náhle zjeví jako propadání ... Existenční vinu na sebe člověk uvaluje, když poruší řád lidského světa, jehož základy zná a uznává jako podstatnou složku své vlastní i obecně lidské existence.“¹⁰⁸

Řádem lidského světa, k jehož porušování dochází v důsledku provinění, má Buber na mysli řád mezilidských, interpersonálních vztahů, jež mají být každou lidskou osobou aktivně rozvíjeny a udržovány. Existenční vinu v Buberově pojetí zakládají určité činy či naopak neschopnost činu, které způsobují zanedbávání, porušování, zraňování či přetrhávání nitek právě tohoto křehkého pletiva interpersonálních vztahů. Buber je přesvědčen o tom, že život lidské osoby je v těchto interpersonálních vztazích hluboce zakotven. Právě křehké pletivo těchto vztahů vytváří vlastní svět člověka, který umožňuje rozvinout skutečně lidský život. Svět, který člověk jako osoba primárně obývá a o který v jeho životě jde, je podle Bubera primárně světem jeho vztahů s druhými lidmi. Porušováním či zanedbáváním těchto vztahů tedy člověk způsobuje trhliny v tomto světě a jeho řádu.

T 13: „Každý jednatel žije vzhledem k jiným lidem v určitých ... vztazích; souhrn těchto poměrů pak konstituuje jeho život jako faktickou účast na bytí světa. A teprve tento souhrn mu vůbec umožňuje rozšířit své prostředí v světě; je jeho podílem na lidském řádu bytí, podílem, za který nese odpovědnost ... daný vzájemný poměr dvou lidí se může na základě existenční účasti obou povznést na rovinu osobního vztahu; může být pouze trpěn, může být zanedbáván; může být porušován. Porušení takového vztahu znamená, že zde byl porušen řád lidského života. Tuto ránu nemůže zhojit nikdo jiný než ten, kdo ji způsobil.“¹⁰⁹

Důsledky viny pro lidskou osobu

Buber přitom zdůrazňuje, že vážné zanedbávání či porušování interpersonálních vztahů vede k deformacím vlastní osoby a odcizení sobě samému. To je v souladu se základními východisky Buberova personalismu, podle něž se lidská osoba uskutečňuje prostřednictvím svých rozhodnutí a činů a zároveň skrze autentické vztahy k druhým. Proto také činy, jež zakládají vinu, se stávají součástí charakteru či identity lidské osoby. Svým činem tak člověk postihuje nejenom druhé, ale také sám sebe, po vážném selhání již člověk nikdy týž, jaký byl předtím. Vina zahálí život jako jedovatý opar a člověk se jí nemůže vymknout, a pokud se nepodívá do tváře svému činu v celé jeho závažnosti a nevyvodí z toho důsledky, pak se zpravidla jenom dál zaplétá. Může si vymýšlet různé výmluvy a vytáčky, jimiž se snaží svůj čin ospravedlnit sám před sebou i před ostatními, ale tím se jen vyhýbá vyjasnění své viny, a navíc zakládá pravděpodobnost, že bude ve svých přečinech či zločinech pokračovat. Pokud člověk ignoruje pocit viny a staví se k němu zády, zahazuje tak šanci, která se mu s poznáním a doznáním své vlastní viny otevírá: stávat se skrze pravdivé sebe-poznání sám sebou, tj. plnou lidskou osobou. Pouze pravdivým poznáním své vlastní viny je možno dospět k obrození a obnově nejenom sebe samého, ale také opravdových vztahů ke svému okolí (příčemž obojí je podle Bubera

¹⁰⁸ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 172.

¹⁰⁹ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 177.

neoddělitelně spojeno). Zaujetí náležitého postoje k vlastní vině je tak v zájmu samotného viníka, protože otevírá cestu k uzdravení a postupnému znovuorození jeho vlastního Já či jeho osoby, která byla deformována vinou. Buber blíže objasňuje, jak by měl tento náležitý postoj k vlastní vině a její zpracování vedoucí ke znovuzrození osoby vypadat.

Tři sféry usmíření viny

Buber podobně jako Ricoeur v souvislosti s vinou nerozlišuje různé typy činů, ale nahlíží na čin, který zakládá vinu, v jeho jednotě. Také pro Bubera je čin zakládající vinu z hlediska své povahy jediným činem, jehož závažnost spočívá primárně v tom, že bylo ublíženo druhému, tj. že byl porušen řád mezilidských vztahů. Buber nicméně na druhé straně – podobně jako Jaspers – rozlišuje různé sféry, v nichž můžeme mluvit o vině a v nichž dochází k procesu vyrovnání se s vinou. Ačkoli tedy čin, který zakládá vinu, je jediným činem, proces usmíření viny se odehrává ve třech různých rovinách či dimenzích: *ve sféře práva, sféře víry a sféře svědomí*. Tento proces má nicméně na všech třech rovinách analogickou strukturu.

(1) Pokud jde o zvlášť závažné provinění, jež je právními normami určitého společenství hodnoceno jako trestný čin, k usmíření viny dochází prostřednictvím procesů výkonu práva, tedy *ve sféře práva*. Tyto procesy předpokládají na straně viníka akt *doznání, odpykání trestu a náhradu škody*. Doznání zde má charakter dialogu s představitelem instituce, která soudí podle norem trestního práva.

(2) Jinou, podle Bubera nejvyšší sférou, v níž se odehrává smíření viny, je *sféra víry*. Zde proces smíření na straně viníka předpokládá *vyznání hříchů, lítost a smírné dostiučinění*. Dialog se zde odehrává v nejhlubších vrstvách niternosti mezi člověkem a Bohem, jenž „skrytě odpovídá ze své skrytosti“.¹¹⁰

(3) Třetí – či přesněji řečeno prostřední – sférou, v níž dochází k usmíření viny, je *sféra svědomí*. Buber definuje svědomí jako schopnost „rozlišovat ve svém minulém i budoucím chování“ mezi tím, co je morálně správné, a „mezi tím, co je nutno odmítnout.“¹¹¹ Tato správnost či nesprávnost jednání je přitom posuzována primárně vzhledem k našemu podílu na rozvíjení či naopak porušování interpersonálních vztahů. Rovněž ve sféře svědomí se proces smíření odvíjí ve třech fázích, které Buber označuje jako *sebevyjasnění, vytrvání v sebeidentifikaci a smíření*. O tuto sféru jde Buberovi především.

T 14: „Nemáme-li se ... dopustit omylu, musíme dbát toho, že existují tři rozličné sféry, v nichž může dojít k usmíření viny, a že se mezi nimi leckdy vytvářejí pozoruhodné relace ...

První sférou je sféra práva. Počátek procesu je zde dán požadavkem ..., který klade viníkovi společnost na základě svých zákonů; fáze, jimiž se právo vykonává, se nazývají doznání, odpykání trestu a náhrada škody ...

Třetí a nejvyšší sférou je sféra víry ... Proces se zde rozvíjí mezi viníkem a jeho Bohem a v této sféře setrvává. Probíhá rovněž ve třech fázích, které odpovídají třem výše uvedeným fázím, ale jejichž vzájemná souvislost je zcela jiná: jde tu o vyznání hříchů, lítost a smírné dostiučinění v nejrozmanitějších formách ...

Prostřední sféru...můžeme nazvat sférou svědomí ...Rovněž proces probíhající ve svědomí se realizuje ve třech fázích, které lze označit jako sebevyjasnění, vytrvání a smíření.“¹¹²

¹¹⁰ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 182.

¹¹¹ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 178.

¹¹² M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 177–178.

Sebevyjasňování, vytrvání v sebeidentifikaci a smíření

Smyslem *sebevyjasňování* je projasnit v sebereflexi „šero, jež obestírá vinu“.¹¹³ Sebevyjasňování nespočívá v pouhém teoretickém poznání, že jsem odpovědný za určité jednání v minulosti, ale jde v něm o to „vyjasnit si hloubku své viny,“ kterou sice člověk třeba „jako takovou poznal, dosud však ne její podstatu a dosah pro život.“¹¹⁴ Nejenom myšlení, ale i emocionální a niternou stránku člověka má cele proniknout vědomí závažnosti a neospravedlnitelnosti vlastního činu. Člověk si musí plně uvědomit dosah svého jednání pro druhé, obnovit v sobě schopnost soucitu s oběťmi svého činu, aby si plně uvědomil zavrženíhodnost svého jednání. Toto uvědomění ovšem podle Bubera přechází v jakési „otřesení“, jehož kořenem je poznání, že původcem činu, který nyní odsuzuji, není nikdo jiný než já sám. Zde se nám také ukazuje jeden z důvodů toho, proč je přiznání vlastní viny pro člověka tak nepříjemné a obtížně snesitelné: Člověk musí snášet identitu svého tehdejšího Já, které se dopustilo určitého činu, s nynějším Já, které tento čin zavrhuje. Viníkem „otřásá“ právě toto „vědomí identity vlastní osoby,“ která je jiná než byla, ale přece stále zůstává táž. Navíc tento vlastní čin, který nyní nahlíží jako zavrženíhodný, nelze vzít zpátky. Co se stalo, nelze odestát – toto samo o sobě trýznivé vědomí je vyostřeno skutečností, že viníkem toho, co se stalo, a čeho nyní lituji, jsem já sám. V takové situaci člověk podle Bubera právě pociťuje minulost jako obtížné břemeno a zvláště bolestně se mu vyjevuje nevratnost času. Proto zakouší čas jako propadání:

T 15: „Nikde nelze zakusit propadání času tak intenzívně, jako v retrospektivě viníka. Proto, že je jím sám strhován, otřásá viníkem vědomí identity vlastní osoby: já, který jsem se změnil, zůstávám stále týž.“¹¹⁵

Přes tuto obtížnou snesitelnost nahlédnutí a doznání vlastní viny, kterou způsobuje vědomí identity v proměně vlastního Já, je však třeba se procesu projasňování vlastní viny vystavit a vytrvat v něm. Jak to vyjadřuje Buber, ve vlně „krutého a blahodárného světla“, které v tomto procesu zaplavuje vědomí a osvětluje „vnitřní temnoty“,¹¹⁶ „umlká veškeré mluvení“, veškerá snaha o sebeospravedlnění, veškeré vytáčky a výmluvy, jimiž se člověk jen stále více zaplétá do své viny. Zatímco doznání znamená „dialog s představiteli společnosti, kteří soudí podle norem trestního práva,“ vyjasňování již není dialogem, ani monologem, „veškeré mluvení umlká, a co zůstává, je němé, mrazivé vědomí vlastní identity.“¹¹⁷ V procesu vyjasňování je člověk zvláštním bolestným způsobem odkázán sám na sebe a uvržen do zvláštního mrazivého osamocení. Vyjasňování „nemůže proběhnout nikde jinde než v hlubinách onoho prvotního já-sám-se-sebou, a to je právě prostor, který má být vyjasněn.“¹¹⁸ K tomu však musí lidská osoba s nasazením všech sil překonat „vnitřní odpor“, který sama sobě klade, aby se uchránila před nahlédnutím pravého významu svého minulého činu, a tedy i skutečné povahy subjektu tohoto činu, jímž je ona sama. Pouze takovéto sebevyjasňování může být počátkem skutečné vnitřní proměny.

Aby však tato proměna měla trvalý charakter, je nutné si setrvale udržet toto vědomí vlastní identity sebe jakožto toho, kdo nyní zavrhuje určitý čin, a sebe, jakožto toho, kdo byl v minulosti původcem tohoto činu. *Vytrvání v sebeidentifikaci* znamená „vytrvat v nově získaném pokorném vědomí identity své dnešní a tehdejší osoby – byť se člověk v současném

¹¹³ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 180.

¹¹⁴ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 181–182.

¹¹⁵ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 171.

¹¹⁶ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 188.

¹¹⁷ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 182.

¹¹⁸ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 182.

životě sebevíc povznesl nad svou někdejší vinu.“¹¹⁹ Touto „nikdy nekončící“ zkouškou „není míněno nějaké neustále obnovované sebe-mrškačství duše ..., nýbrž upřímné a neúchylné vytrvání v jasů velkého“ a osvobodivého „světla“ pravdy.¹²⁰

V „sebevyjasnění“ i ve „vytrvání“ jde ovšem pouze o vyrovnání se svou vlastní vinou v sobě samém a o vlastní proměnu. Vina však nemá svůj původ ve sféře, kde jde o vztah bytosti k sobě samé, ale v oblasti, kde jde o vztah jedné bytosti k druhé: určitým proviněním byly postiženy především druhé osoby a byl jím porušen onen „řád lidského světa“, za jehož rozvíjení a udržování je každý člověk odpovědný vůči druhým. Proto není proces zpracování vlastní viny dovršen, dokud nenajde vyústění a svůj odpovídající výraz ve vnějším světě, zejména v obnovených vztazích k druhým lidským bytostem. To, co se stalo, nemůže být v pravém slova smyslu odčiněno, ale je možné „restituovat kdysi ... porušený životní řád aktivní angažovaností ve světě, jak to odpovídá situaci a možnostem člověka v konkrétních historických a životních souvislostech“.¹²¹ Neboť, jak to formuluje Buber, „trhliny v řádu bytí mohou být zaceleny na bezpočtu jiných míst, než byly způsobeny.“¹²² Tuto finální fázi vyrovnání se s vlastní vinou Buber nazývá *smířením se světem*:

T 16: „Kdyby se člověk provinil jen sám na sobě, mohl by vyhovět výzvě, kterou poznal na vrcholu svého svědomí, tím, že by se od brány vnitřního vyjasnění vydal pouze cestou vytrvání. Avšak lidské provinění se vždy týká také ostatních bytostí, světa, veškerého bytí, jež se stalo jeho protějškem. Má-li proto dostat oné výzvě, musí se od sebevyjasnění vydat nejen touto jednou cestou, nýbrž dvěma, ta druhá je cestou smíření. Smířením zde rozumíme ten úkon ve vrcholné sféře svědomí, jemuž na rovině práva odpovídá obvyklý závazek ‚náhrady škody‘. Ve sféře existenční viny ovšem přísně vzato nelze nic ‚napravit‘ – přinejmenším ne v tom smyslu, že by se tím dala vzít vina se svými důsledky zpět. Smíření tu předně znamená, že přistoupím ke člověku, na němž jsem se provinil – pokud je zde na zemi ještě dosažitelný – ve světle svého sebevyjasnění, že se mu vyznám ze své existenční viny a že mu podle svých schopností pomohu překonat následky svého provinění ... K tomu ovšem může dojít jen na základě změněného vztahu ke světu, nové služby světu obnovenými silami obrozeného člověka.“¹²³

Obtíže moderního člověka s uznáním skutečnosti viny

Jak ovšem upozorňuje Buber, zvláště moderní člověk má sklon klást tomuto vyjasnění tuhý odpor. Nejenom některé psychoanalytické směry, ale také mnohé přírodovědní i společenskovědní disciplíny totiž moderního člověka přesvědčují o tom, že „skutečná vina neexistuje“.¹²⁴ Jedinec nanejvýš může být deformován vnějšími vlivy, např. společenskými institucemi potlačujícími svobodný rozvoj jeho osobnosti či nespravedlivým uspořádáním ekonomických poměrů, může být určován nevědomými psychickými procesy nebo determinován genetickou výbavou, atd. Ale vinen? „Jak může člověk vůbec být vinen“? Právě tuto větu vyslovuje Josef K. v Kafkově *Procesu*¹²⁵ ve slavné scéně v chrámu v rozhovoru s duchovním, který mu objasňuje, že jediné, co se od něj žádá, je „bezpodmínečné doznání“. „Jak může člověk vůbec být vinen? Jsme zde přece všichni lidé, jeden jako druhý,“ reaguje Josef K. Podle Buberovy originální interpretace Kafka na tomto místě nechává Josefa K. vyřknout všeobecně rozšířené a hluboce zakoreněné přesvědčení moderního člověka, jehož

¹¹⁹ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 181.

¹²⁰ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 191.

¹²¹ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 181.

¹²² M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 181.

¹²³ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 191.

¹²⁴ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 190.

¹²⁵ F. Kafka, *Proces*, přeložili D. a P. Eisnerovi, Praha 1965, str. 209.

sebe porozumění je utvářeno teoriemi, které neberou v úvahu či přímo popírají, že něco takového jako osobní vina jednotlivce vůbec existuje. Jenže právě toto přesvědčení se podle Bubera stalo Josefu K. osudným: Nepoznal a promeškal „hodinu člověka“, příležitost pohlédnout své vině do tváře a stát se sám sebou.¹²⁶ Přesvědčení o neexistenci viny, které slouží jako radikální alibi, se podle Bubera stává osudným modernímu člověku jako takovému. Nejenže toto přesvědčení může vést u člověka ke zvednutí stavidel veškerých zábran a dávat tak volný průchod nejnižším a nejhorším lidským pohnutkám a patologiím, ale také člověku zahrazuje cestu, na níž se může stávat sám sebou a zralou lidskou osobou. Podle Bubera je člověk ve své podstatě „bytosť, která je schopna se provinit a která je zároveň schopna si svou vinu vyjasnit“.¹²⁷ V tom tkví vlastní velikost člověka. Avšak, jak Buber říká s odvoláním na Pascala, „velikost člověka je vázána na jeho bídu“.¹²⁸ Člověku, který si zastírá skutečnost vlastní viny, a tím si zahrazuje cestu k jejímu vyjasnění, hrozí to, co Josefu K.: že promešká „hodinu člověka“, příležitost pohlédnout své vině do tváře a stát se sám sebou.

¹²⁶ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 190.

¹²⁷ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 190.

¹²⁸ M. Buber, „Vina a pocit viny“, str. 190.